

ВІДГУК

офіційного опонента Папакіна Георгія Володимировича на дисертацію Римарович Ірини Олегівни «Бібліотеки католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII–XIX ст.: історико-бібліотекознавчий аспект», подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

Праця Ірини Олегівни Римарович, представлена на захист, присвячена ґрунтовному дослідженню монастирських бібліотек католицьких монастирів XVII–XIX ст. Авторка визначила її як «комплексне, всебічне історико-книгознавче, джерелознавче й культурологічне дослідження», якого потребувала поставлена проблема (с. 29 дисертації). Вона також чітко окреслила свої наукові завдання: «З позицій історичного бібліотекознавства монастирські книгозбірні потребують комплексного дослідження на предмет реконструкції їхньої історії, дослідження організації та джерел комплектування фондів, їхнього складу та змісту, опрацювання нових надходжень, зберігання та використання книжок. Книгозбірні монастирів є відображенням діяльності цих релігійних інституцій, яка охоплює не тільки багатогранну сферу релігії і Церкви, але й взагалі сферу освіти, економіки, юриспруденції, медицини, музики, мистецтва тощо. Історія діяльності осередків різних чернечих орденів римо-католицької конфесії, які функціонували на етнічних українських землях, є невід'ємною складовою історії та культурного життя України» (там само).

Перш за все потрібно вітати авторку з обранням такої теми, такого історичного періоду. Це була переламна доба європейської й української історії: Контрреформація, козацька революція середини XVII ст., відновлення української державності у формі Війська Запорозького (Гетьманщини). Російська експансія на захід, що призвела до ліквідації української та польської незалежності, включення українських земель до складу Російської імперії тощо. Всі ці історичні події віддзеркалилися в історії створення католицьких

монастирів різних орденів, бібліотек католицьких орденів, функціонуванні, формуванні складових частин книжкових зібрань, занепаді та долі їхніх книжкових фондів.

Дослідження базується на значній джерельній базі: архівних, бібліотечних, музейних колекціях в Україні та зарубіжжі. Пошукувачка опрацювала не лише джерельні свідчення про бібліотеки. Об'єктом її праці стали 7800 стародруків, підданих книгознавчому та джерелознавчому аналізу.

Географічна та інституційна прив'язка досліджуваних бібліотек – Луцька (пізніше Луцько-Житомирська) дієцезія. Це Волинь і навколишні землі – один зі значних культурних центрів України ранньомодерної та модерної доби. Тут перепліталися українські, польські, російські політичні, культурні, освітні практики й інтереси, тут вирувало суспільно-політичне життя. У дисертації конкретно йдеться про такі культурні центри, як Бердичів, Берестя, Вішневець, Дедеркаль, Кременець, Луцьк, Остріг, Теофіпіль.

Дисертація Ірини Олегівни Римарович є результатом тривалої наукової праці. Авторка досить довго йшла до того процесу, який відбувається сьогодні. Достатньо подивитися на список публікацій, перелік наукових конференцій, на яких було апробовано результати дисертаційного дослідження, їхню географію та хронологію: Україна, Білорусь, Польща та Словаччина, 2007–2023 роки.

Отже, у неї було достатньо часу для здійснення наукового пошуку, осмислення відповідних джерел, творчих роздумів, засвоєння того методологічного доробку, що вже існує у світі, напрацювання спеціальної методів дослідження не лише книжкових пам'яток. У центрі її уваги – діяльність монастирських бібліотек як специфічних інституцій, що вплинули на освіту, культуру, ідеологію, політику та повсякденне життя Волині.

Пояснюючи недостатнє представлення теми свого дослідження в українській історіографії, пошукувачка дуже слушно зауважила: «Вони [бібліотеки католицьких монастирів. – Г. П.] фактично були виведені з культурного простору України, бо сприймалися як щось іншородне, «чуже» на історично православних українських теренах» (с. 22–23 дисертації). Така

констатація безумовно підкреслює інноваційний характер представленої на захист праці.

Вражає перелік спеціальних історичних дисциплін, бібліотекознавчих наук, які було застосовано у дослідженні Ірини Олегівни. Це, зокрема, архівознавство, генеалогія, геральдика, нумізматика палеографія, просопографія, хронологія; бібліопегістика, екслібрисистика, історичне бібліотекознавство, маргіналістика. Причому цей перелік, наведений у дисертації, не є вичерпним. Сюди обов'язково треба додати бібліометрику, джерелознавство, евристику, історичну географію, конфесійне інституцієзнавство тощо.

Підкреслюю, що опис використаних у дисертації методів наукового дослідження (с. 31–32) справляє позитивне враження. Там не лише згадано загальнонаукові методи дослідження (історизм, об'єктивність, системність). Присутні такі специфічні для історико-джерелознавчого дослідження методи: евристики, зовнішньої та внутрішньої критики джерел, структурно-типологічний, квантитативний, компаративний. Водночас мова йде і про вузько спеціальні методи бібліотекознавчого та книгознавчого дослідження: бібліографічний, друкарський, палеографічний, філігранологічний тощо. Окрім того, методологічна складова присутня практично у кожному розділі праці. Як правило, авторка розпочинає його з окреслення методичних засад опрацювання даного розділу дослідження.

Структура дисертаційного дослідження є виваженою, чіткою, складається з вступу, чотирьох розділів з висновками, 41 підрозділу, загальних висновків, списку використаних джерел і літератури, списку опублікованих праць за темою дисертації, списків скорочень назв чернечих орденів, назв установ та їх структурних підрозділів, назв цитованої літератури.

Ірина Олегівна чітко сформулювала наукову новизну отриманих результатів, їхнього практичного значення. Можна повністю погодитися, що «Отримані у процесі дослідження результати включені в сучасні наукові комунікації, що має безпосереднє значення для подальшого вивчення історії книжкової культури на етнічних українських землях, історії бібліотечної справи

та історії книги, історії Церкви на Правобережній Україні в XVII–XIX ст. Залучена значна кількість нових джерел дозволяє отримати нове знання в історії діяльності католицьких монастирів і детальніше окреслити історико-культурне значення їх бібліотечної спадщини» (с. 33–34).

Структура праці І. О. Римарович виглядає стрункою та логічною. Перший розділ «Історіографія дослідження та його джерельна база» трактує складні проблеми теоретичного та практичного характеру. На мій погляд, тут вдало сформульований загальний підхід до теми: «Об'єктивність історико-бібліотекознавчого дослідження книгозбірень католицьких монастирів на етнічних українських землях, як і книгозбірень католицьких монастирів інших територій, вимагає їх проведення в контексті історії конкретного монастиря, історії країни, в кордонах якої вони функціонували, історії етнічних земель, якщо її етнос на той час не мав власної держави, історії Римо-Католицької Церкви. Бо прямо чи опосередковано ці події впливали на долю монастирських книгозбірень» (с. 49–50). У розділі досліджено інформативність друкованих бібліотекознавчих праць, видова характеристика рукописних джерел. І водночас історіографію та джерельну базу представлено за такими книгозбірнями: Луцького, Острозького, Берестейського, Кременецького єзуїтських колегіумів; Теофіпільського, Берестейського, Теофіпільського монастирів тринітаріїв; Бердичівського, Вишнівецького монастирів босих кармелитів; Дедеркальського та Кременецького францисканських реформатських монастирів; Острозької обителі капуцинів. Така схема висвітлення складу та змісту конкретної монастирської бібліотеки представлена і в наступних підрозділах. При тому слід відзначити, що дисертантка вдало уникла повторів, дублювання інформації, можливих за такої структури. Слід визнати вдалою авторську схему класифікації та назв окремих видів документів, що стосуються книжкових фондів, ужитих дисертанткою на с. 57–58. Опис джерел щодо історії кожної монастирської бібліотеки на загал вражає своєю ґрунтовністю та докладністю.

У другому розділі розглядається історична доля монастирських бібліотек, їхня організація та бібліометрична характеристика фондів. Тут викладено

коротко історію згаданих католицьких орденів і товариств на українських землях, дуже докладно - історію формування та подальшу долю книгозбірень зазначених вище монастирів на Волині та прилеглих землях. Авторка віддає пальму першості у формуванні бібліотек Товариству Ісуса: «З-поміж інших католицьких орденів в Ордені єзуїтів організація бібліотечної справи була найбільш розвинутою» (с. 146), проте не називає причини такого явища. Але вона очевидна: саме єзуїти найбільше переймалися освітніми проблемами. Основну увагу зосереджено на організації та бібліометричних характеристиках їхніх книжкових зібрань. Внаслідок проведених досліджень авторка склала повний перелік збережених книг монастирських бібліотек з розподілом за нинішніми місцями їхнього перебування.

Третій розділ присвячено складу та змісту фондів монастирських бібліотек. Дисертантка справедливо наголошує на репрезентативності чернечих книжкових зібрань: «Бібліотеки були невід'ємною органічною складовою монастирського життя. Присутність книжок вимагала виконання тих завдань, які стояли перед членами орденських спільнот у залежності від статутів і конституцій конкретного чернечого ордену» (с. 264). Причому І. О. Римарович відзначає, що не вся література мала релігійний характер, і висновує про комунікативну функцію чернечих книгозбірень: «Склад і зміст бібліотечного фонду дає змогу прослідкувати один з каналів комунікації монастирських общин зі світським соціумом через друковане слово, яке несло й зберігало знання, передаючи його від покоління до покоління, проілюструвати поширення і побутування видань медичної, астрономічної, гуманістичної тематики у Волинському регіоні українських земель» (с. 265). Усі видання, що перебували в них, класифіковано за тематикою та науками, що віддзеркалено в них. Утім, є підрозділ про заборонені книжки, які зберігалися в монастирських книгосховищах, незалежно від тематики. Окремо виділено також праці чотирьох представників релігійного письменства XVIII ст. в монастирських книгозбірнях Луцько-Житомирської дієцезії: Г. Генделя, Т. Ю. Крусинського, С. Клечевського та М. Рубчинського.

Окрему увагу привертає останній четвертий розділ під назвою «Провенієнції та маргінальні записи монастирських стародруків як джерело до історії побутування видань та формування бібліотечних фондів». У ньому відбулася величезна праця пошукувачки з перегляду *de visu* 7800 стародруків, що походять з бібліотечних зібрань перелічених католицьких монастирів і знаходяться нині в Україні та сусідніх державах. Фактично це – квінтесенція всього дисертаційного дослідження, адже тут описано всі книги, що колись зберігалися в них, на підставі провенієнцій і маргінальних записів. Авторка справедливо наголошує на значенні таких відомостей, зокрема, маргіналій: «Маргіналії, при фрагментарному характері інформації, надають безцінний фактографічний матеріал для історико-книгознавчих досліджень у галузі комплектування бібліотек, аналізу змістовної вартості та історико-культурного значення творів, книжкових цін, історії інтралігаторства та історії читацтва. В деяких випадках вони проливають світло на те, як дотримувалися правил щодо зберігання та використання бібліотечних примірників у монастирях» (с. 367). Усі збережені стародруки проаналізовано у тому самому порядку, тобто за бібліотеками. З метою повнішого дослідження цих проблем авторкою запропонована власна видова класифікація власницьких книжкових знаків, рукописних провенієнцій з урахуванням форми та змісту записів, часу створення тощо.

На підставі детального аналізу великого масиву джерел було зроблено висновки, які повністю відповідають поставленим науковим завданням (С. 469–476).

Зміст автореферату повністю відповідає та цілком відбиває зміст дисертаційного дослідження.

Позитивно оцінюючи роботу, слід також висловити деякі зауваження до тексту дисертації І. О. Римарович. Йому вочевидь не вистачає ще одного, загального списку, використаних самою авторкою. Викликає питання формулювання, що передує огляду джерел у розділі першому. Як відомо, видатний джерелознавець Микола Павлович Ковальський залишив кілька визначень джерельної бази. Проте серед них немає «джерельної бази, яка була в

нашому розпорядженні» (с. 59). Це очевидний нонсенс, що нічого не говорить про дослідника, не засвідчує його сумлінність у пошуках існуючих джерел. Більш того, подібне формулювання може наштовхнути на думку, що дослідник не вживав додаткових зусиль задля її розширення. У випадку з дисертанткою такого вочевидь не було, але вислів варто вважати некоректним. Навряд чи доцільне вживання терміну «археографічне опрацювання документів» там, де йдеться насправді про їхній аналіз (с. 127).

Серед дрібних зауважень, пов'язаних з оформленням дисертації, можна назвати відсутність уніфікації у характеристики використаних досліджень українських і польських істориків. Так, деякі книги названо, але не наведено бібліографічні посилання на них. Це стосується праць польських істориків церкви, названих на с. 51, 52. В історіографічному огляді присутня праця Василя Ульяновського, присвячена проблемі католицизму на українських землях за період, який не відбито у дисертації (сер. XV – кінець XVI ст.) – с. 50. Абсолютно невдалим виглядає формулювання та с. 132, 146 «жовтнева революція 1917 р.», адже там насправді йдеться про Українську революцію 1917–1921 років. На с. 136 неправильно названо посаду Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора.

Разом з тим висловлені зауваження не впливають на позитивну оцінку роботи в цілому. Праця Ірини Олегівни Римарович «Бібліотеки католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII–XIX ст.: історико-бібліотекознавчий аспект» є вагомим внеском у розвиток водночас кількох соціогуманітарних наук, насамперед книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства. Основні положення дисертаційного дослідження, висновки та рекомендації, сформульовані авторкою, містять суттєву наукову новизну, достатньою мірою обґрунтовані й науково достовірні.

Докторська дисертація Ірини Олегівни Римарович ««Бібліотеки католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII–XIX ст.: історико-бібліотекознавчий аспект», подана на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук відповідає існуючим вимогам МОН України та

Кабінету Міністрів України, а її авторка І. О. Римарович безумовно заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

Доктор історичних наук, с.н.с.,
директор Інституту української
археології та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського
НАН України

Георгій ПАПАКІН

Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України	
Підпис	<i>Г.В. Папакін</i>
Заступник	
Вчений секретар	<i>Д.В. Бурда</i>

